

Основні етапи діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі (60-90-ті рр. XX століття)

М. А. Єпіхіна

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Corresponding author. E-mail: dewdrop@ukr.net

Paper received 28.06.18; Accepted for publication 06.07.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-173VI71-10>

Анотація. У роботі визначено та теоретично обґрунтовано періодизацію діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі у 60-90-ті роки XX століття. Виокремлено три етапи діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі: 1-й – 60-ті – перша половина 70-х рр.; 2-й – друга половина 70-х – перша половина 80-х рр.; 3-й – друга половина 80-х – 90-ті рр. XX століття. Висвітлено зміст, напрями, специфіку діяльності загальноосвітніх шкіл в етнопедагогічному вимірі на кожному з етапів досліджуваного хронологічного проміжку.

Ключові слова: східноукраїнський регіон, загальноосвітня школа, періодизація, етапи, етнопедагогіка.

Грунтовні теоретичні дослідження з проблем української етнопедагогіки в наш час, по суті, лише тільки розгортаються. На це передусім вплинув донедавна розповсюджений погляд на народну педагогічну культуру як на архаїчну, переповнену суцільними забобонами. Звідси стає зрозумілим те, що представниками офіційної науки вона не лише не шанувалась, але й ігнорувалась. Між тим, не враховувати цей багатовіковий досвід, не оцінювати його переваги було б неправильним.

Студіювання спеціальної літератури засвідчує, що дослідження історичних аспектів етнопедагогіки відбувалося переважно в Західних регіонах та в Центральній частині України (В. Кононенко, М. Кугутяк, Н. Лисенко, М. Стельмахович, В. Струманський та ін.). У наукових працях з історії освіти й педагогічної думки східноукраїнського регіону (А. Гуцол, С. Дітковська, В. Курило, Н. Романоф та ін.) питання впливу етнопедагогічних ідей на теорію й практику навчання та виховання розглядаються побіжно. Виконано лише кілька історико-педагогічних дисертаційних робіт, у яких висвітлено етнопедагогічні проблеми Сходу України (Ю. Ледняк, О. Стягунова та ін.).

Метою нашої статті є визначення та обґрунтування етапів діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі у 60-90-ті роки XX століття.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОВ України) (фонд 166), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) (фонд № 1), фонди Державних архівів Луганської і Донецької областей, що висвітлюють історію розвитку культури, освіти й педагогічної думки цього періоду в східноукраїнському регіоні, матеріали тогочасної преси, конференцій, нарад із народної освіти, державні програми, навчальні плани, підручники та посібники, монографії, дисертації, автореферати, сучасна наукова періодика, збірники наукових праць, етнографічні та фольклорні матеріали.

Для вирішення поставленої задачі використано такі методи: хронологічний, порівняльно-історичний, які дозволили в хронологічній послідовності відтворити генезу розвитку етнопедагогічних основ навчально-виховної діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в 60 – 90-ті роки XX століття; періодизація, узагальнення, систематизація наукових фактів – для

викладення й інтерпретації історико-педагогічного матеріалу.

Проблема періодизації є однією з найбільш складних в історичній та історико-педагогічній науці, оскільки, як зазначав К. Ясперс, спроба структурувати історію, ділити її на періоди завжди призводить до грубих спрощень, однак ці спрощення спроможні вказувати на суттєві моменти [6, с. 52].

Під періодизацією, на думку Н. Гупана, слід розуміти логічне розмежування досліджуваного періоду у відповідності до якісної характеристики стосовно його самостійних окремих етапів. Така характеристика має відображати загальні закономірності розвитку громадського життя і специфічні за своїм змістом, а також істотні моменти основних методів і форм генезису проблеми й визначальних етапів її розвитку [2, с. 13].

Використання цього методу дослідження передусім передбачає визначення підстав або критеріїв періодизації, якими найчастіше є чинники, що зумовлюють якісні зміни в розвитку досліджуваного явища.

Ураховуючи те, що історія української етнопедагогіки є невід'ємним компонентом історії України та історії педагогічної думки загалом, визначаючи етапи її розвитку, ми враховували загальну періодизацію історико-педагогічного процесу.

О. Сухомлинська запропонувала загальну періодизацію розвитку педагогічної думки в Україні, яка містить такі періоди й етапи: I період (IX – XVI ст.) – педагогічна думка княжої доби; II період (1569 – сер. XVII ст.) – педагогіка в контексті слов'янського відродження; III період (друга половина XVII – XVIII ст.) – педагогічна думка і школа козацької доби; IV період (XIX ст. – 1905 р.) – становлення модерної педагогічної думки; V період (1905 – 1920 рр.) – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; VI період (1920 – 1991 рр.) – українська педагогічна думка та школа радянських часів. У шостому періоді виокремлено такі етапи: 1) 1920 – 1933 рр. – етап експериментування й новаторства; 2) 1933 – 1958 рр. – українська педагогіка як складова „російсько-радянської” культури; 3) 1958 – 1985 рр. – українська педагогічна думка в змаганнях за демократичний розвиток; 4) 1985 – 1991 рр. – становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в межах радянського дискурсу; 5) 1991 р. – розвиток педагогіки і школи в Українській державі [5, с. 65 – 66].

Я. Бурлака та Ю. Руденко у статті „3 історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми” [1] виділяють такі етапи її розвитку у XX столітті: 1-й етап – національного відродження (1900 – 1917 роки); 2-й етап – становлення української державності (1917 – 1920 роки); 3-й етап – відродження української школи та педагогічної науки (1920 – початок 30-х років); 4-й етап – уніфікація та сталінізація шкільного життя (1930-ті – 40-ті роки); 5-й етап – педагогічні дослідження й розвиток школи (1950-ті – 80-ті роки); 6-й етап – розвиток української школи в період незалежності.

Якщо порівняти дві наведені періодизації з огляду на завдання нашого дослідження, то більш обґрунтованою і детальною є періодизація, запропонована О. Сухомлинською. Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють третій (1958 – 1985 рр.), четвертий (1985 – 1991 рр.) і п'ятий (з 1991 р.) етапи шостого періоду розвитку української педагогічної думки.

До проблеми періодизації розвитку системи освіти й педагогічної думки східноукраїнського регіону в XX столітті звернувся у своєму дослідженні В. Курило. Він не без підстав вважав, що на процес становлення й розвитку системи освіти в регіоні у XX столітті впливали світові тенденції розвитку освіти, процес розвитку освіти в Росії та СРСР, складовою частиною яких тривалий час була Україна, процес розвитку всієї системи освіти України й особливості соціально-економічного розвитку регіону в той чи інший період часу [3, с. 35]. Конкретними підставами для періодизації В. Курило обирає такі: спрямованість цілей освіти; зміст навчально-виховного процесу в закладах освіти; характер функцій педагога та учня в системі освіти; доступність освіти; зв'язок освіти з національною культурою. Ураховуючи ці характеристики, основними етапами розвитку педагогічної думки в східноукраїнському регіоні дослідник визначає такі: 1-й етап – з 1900-го року до 1917 року; 2-й етап – з 1917 – до середини 30-х років; 3-й етап – від середини 30-х до кінця 80-х років та 4-й етап – 90-ті роки XX століття [3, с. 42].

Наведені вище періодизації можуть бути лише загальним орієнтиром для визначення основних етапів розвитку загальноосвітньої школи східноукраїнського регіону в 60–90-ті роки XX століття в етнопедагогічному вимірі. Ми вважаємо, що для коректного визначення етапів потрібні більш точні й конкретні підстави, які б відображали специфіку досліджуваного історико-педагогічного явища. Такими підставами, на наш погляд, є місце етнопедагогіки в структурі педагогічного знання і ступінь її впливу на діяльність загальноосвітньої школи в соціокультурних умовах регіону.

У ході дослідження ми дійшли висновку, що залежно від зміни місця етнопедагогіки в структурі педагогічного знання і ступеня її впливу на діяльність загальноосвітньої школи в східноукраїнському регіоні в її розвитку протягом досліджуваного періоду можна виділити три якісно відмінних етапи: 1-й етап – 60-ті роки – перша половина 70-х років; 2-й етап – друга половина 70-х років – перша половина 80-х років; 3-й етап – друга половина 80-х – 90-ті роки.

Перший етап діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі (60-ті – перша половина 70-х років) характеризується посиленням уваги до етнопедагогічної проблематики в умо-

вах часткової лібералізації громадського життя та спробою внесення національного компонента в навчально-виховний процес шкіл.

На першому етапі діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі (60-ті – перша половина 70-х років) у зв'язку з послабленням жорсткого централізованого управління й розширенням прав республік, масовою реабілітацією, зокрема й репресованих народів, відновленням інтересу до традиційних народних культур спостерігається підсилення уваги до етнопедагогічної проблематики, зроблено певні кроки для поєднання ідей наукової і народної педагогіки, внесення національного компонента в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл.

У цей період М. Гайдай, Г. Волков, Ф. Науменко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та інші вчені активно досліджують різні аспекти народної педагогіки. Водночас російську народну культуру використовують як основу розвитку національних культур багато численних етносів Радянського Союзу. Українські дослідники в цей період також зосереджуються на вивченні надбань української культури, національної української школи й педагогічної думки. Незважаючи на жорстокі межі партійної цензури, в окремих наукових роботах були спроби створити цілісну картину розвитку української освіти [2, с. 172].

Проте ці загальноукраїнські тенденції в східноукраїнському промисловому регіоні з переважно міським населенням виявлялись недостатньо. Починаючи з кінця 60-х років, у контексті „стабілізації” суспільно-політичного життя, у культурній та освітній галузях посилюється ідеологічний диктат, у містах східного регіону України інтенсифікується процес русифікації шкіл.

Другий етап (кінець 70-х – перша половина 80-х років) діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі характеризувався суперечливістю. З одного боку, як зазначав М. Стельмахович, виступ нової генерації української інтелігенції, молодих інтелектуалів, дисидентство, рух опору (1960-ті роки), радикалізація національного питання в Україні (1970 – 1971 рр.) закликали до наполегливої праці на українській ниві, з іншого – тоталітарний імперський режим посилював русифікацію й усіляко обмежував українознавство, розгорнувши наступ проти національного руху в Україні (1980 – 1981 рр.) Але й у цих тяжких умовах українська етнопедагогіка продовжувала робити певні прогресивні кроки [4, с. 46–47].

Протягом другого етапу (кінець 70-х – перша половина 80-х років), у східноукраїнському регіоні української мова фактично витісняється із галузі освіти, підсилюється тенденція до звільнення учнів від вивчення української мови й літератури. Українські школи були закриті в промислових містах, інтенсифікується процес русифікації вищої школи.

Третій етап (перша половина 80-х – 90-ті роки XX століття) характеризується піднесенням національної самосвідомості українського народу, здійсненням його прагнення незалежності і створенням власної держави, що сприяло активізації процесу відновлення національної школи, освіти, педагогічної науки [2, с. 174].

На третьому етапі (перша половина 80-х – 90-ті роки XX століття) відбувається піднесення національної са-

мосвідомості українського народу, проголошення незалежності та створення власної держави, проводяться кардинальні заходи з відновлення національної школи, освіти, педагогічної науки. В основу концепції національної системи освіти і виховання було покладено педагогічні ідеї українських просвітителів, вітчизняний педагогічний досвід.

У 90-х роках починають видавати нові посібники для вищих навчальних закладів, у яких вміщено матеріал з історії національної школи, докладно висвітлено історію козацьких і братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академії, розглянуто спадщину українських просвітителів, які зробили значний внесок у процес розбудови національної системи і виховання в Україні.

Пріоритетними напрямками наукових досліджень стають проблеми національної школи, національного виховання, історії різних типів навчальних закладів, народної педагогіки. Розробляють нові підходи до вивчення проблем формування національної свідомості й духовності майбутніх поколінь, українського родинного виховання, національного виховання (Л. Вовк, О. Любар, М. Стельмахович, Є. Сявавко, Д. Федоренко та ін.). У другій половині 90-х років розпочинається активне дослідження проблем козацької педагогіки (О. Губко, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Є. Сявавко та ін.).

У східноукраїнському регіоні в цей період значно зростає кількість українських шкіл. Особливе значення в школах Луганської та Донецької областей приділяли навчальним предметам, покликаним вирішувати завдання національного, громадянського й морального виховання – українська мова й література, історія України,

краєзнавство, українознавство, історія української державності. Особливе значення під час цього етапу в східноукраїнському регіоні мало патріотичне виховання дітей. На цей час розширюється підготовка вчителів української мови та літератури у вищих навчальних закладах, створюють сприятливі умови для використання етнопедагогічних традицій у діяльності загальноосвітніх шкіл.

Отже, східноукраїнський регіон є геополітичною та етнокультурною складовою частиною України і має надзвичайно виражену специфіку: цей регіон заселений багатьма етносами та становить яскраву мозаїчну картину взаємодії різних національних культур. Схід України має неповторну етнічну структуру, самобутні історико-культурні традиції, специфічне культурне середовище та культурно-освітній простір.

Аналіз сучасної літератури, періодичних видань, дисертацій дає підстави зробити висновок, що в публікаціях, присвячених етнопедагогічній проблематиці, східноукраїнський регіон, майже не представлений. Проте проведений історико-педагогічний аналіз дає змогу дійти висновку, що в межах досліджуваного періоду можна виділити три етапи діяльності загальноосвітніх шкіл східноукраїнського регіону в етнопедагогічному вимірі: 1-й етап – 60-ті роки – перша половина 70-х років; 2-й етап – друга половина 70-х років – перша половина 80-х років; 3-й етап – друга половина 80-х – 90-ті роки ХХ століття. Підставою для періодизації ми обрали місце етнопедагогіки у структурі педагогічного знання і ступінь її впливу на діяльність загальноосвітньої школи в соціокультурних умовах регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлака Я. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми / Я. Бурлака, Ю. Руденко // Рідна шк. – 1992. – № 1. – С. 7 – 13.
2. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні : монографія / Н. М. Гупан ; Київ. Ін.-т внутр. справ. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 220 с.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті : [монографія] / В. С. Курило. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 459 с.
4. Любар О. О. Історія української педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. М. Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН МО України, 1999. – 356 с.
5. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
6. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

REFERENCES

1. Burlaka, Ya. I., & Rudenko, D. Yu. (1992). Istoriiia pedahohiky Ukrainy: vytyky, poshuky i problemy [History of Education of Ukraine: Origins, searches and issues]. *Ridna Shkola*, 1, 7-13.
2. Hupan, N. M. (2000). Istoriohrafiia rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini [Historiography of historical pedagogy in Ukraine]. K.: Vyd-vo NPU after M. P. Drahomanov.
3. Kurilo, V. S. (2000). Osvita ta pedahohichna dumka Skhidnoukrainskoho rehionu u XX stolitti [Education and pedagogical thought of East Ukrainian region in the twentieth century]. Luhansk: LDPU.
4. Liubar, O. O., Stelmakhovych, M. G., Fedorenko, D. T. (1999). Istoriiia ukrainskoi pedahohiki: navch. posib. [History Ukrainian pedagogy: tutorial]. Kyiv: IZMN
5. Sukhomlynska, O. V. (2003). Istoryko-pedahohichniy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv, APS.
6. Yaspers, K. (1994). Smysl i naznachenie istorii [The meaning and purpose of the history]. Moscow: Respublika.

The Main Stages of the East Ukrainian Region General Education Schools Activity in the Ethnic and Pedagogical Dimension (60-90-ies of the 20th century)

M. A. Yepikhina

Abstract. In the paper, the periodization of the Eastern Ukrainian region general education schools activity in the ethnic and pedagogical dimension in the 60-90-ies of the 20th century was determined and theoretically justified. Three stages of the Eastern Ukrainian region general education schools activity in the ethnic and pedagogical dimension are singled out: 1st – 60s-first half of the 70s; 2nd – second half of the 70s-first half of the 80s; 3rd – second half of the 80s-90s of the 20th century. The contents, directions, specificity of the general education schools activity in the ethnic and pedagogical dimension at each stage of the investigated chronological gap are covered.

Keywords: Eastern Ukrainian region, general education school, periodization, stages, ethnic pedagogy.